

Ekonomie v kánonech východní tradice

Jiří Dvořáček

Ten, kdo se byť okrajově zabývá východním kanonickým právem, nemůže se nesetkat s pojmem „ekonomie“ (či také „oikonomie“ nebo „ikonomie“). S výrazem „ekonomie“ se setkáme i v běžné řeči, a to v takové míře, že o významu pojmů „ekonomie“, „ekonomický“ či „ekonomika“ ani nepřemýšlíme. Co však ekonomie znamená v kanonistice, a to především v kanonistice zaměřené na křesťanský Východ?

Pravoslavné církve mohou ve stejných záležitostech podávat protikladná rozhodnutí, v závislosti na tom, zda rozhodují podle akribie nebo podle ekonomie. Pro pochopení takového přístupu je však potřeba objasnit, co ekonomie je – jinak existuje nebezpečí, že katolické církve *sui iuris* (především západní latinská církev) budou brát ortodoxní přístup za dvojaký nebo vnitřně rozporný, či snad mylně chápat použití ekonomie v zásadních případech jako určitý druh precedentu, tedy v podstatě jako zrušení dosavadního platného pravidla.¹

Cílem tohoto článku tedy bude představit chápání pojmu ekonomie v kánonech východní tradice, stručně objasnit pojem akribie a pak podrobněji přiblížit pojem kanonické ekonomie. V další části bude pojednáno o aplikaci ekonomie v manželství, především ve vztahu k rozvodům a k druhým a třetím manželstvím. Na závěr zmíníme i katolické autory, kteří se snažili uplatnit ekonomii u rozvedených a znovu sezdáných věřících a hledali řešení odpovídající katolické tradici, a pak uvedeme stanovisko Magisteria k těmto návrhům.

1. AKRIBIE

Církevní kánony jsou tak formulované, že mohou být aplikovány podle svého znění. To je jejich přesný výklad – κατ' ἀκρίβειαν. Akribie neboli přesnost je souhrnem autentické církevní tradice; je to oficiální, všeobecnými sněmy schválená církevní tradice, která je základem ortodoxie, tj. správné a přesné víry a života. Akribie znamená také přesné a absolutní dodržování všech dogmat víry, nejdůležitějších platných kánonů a prostředků spásy, církevních příkázání a církevní tradice.² Účelem akribie je dodržování jednoty v životě i řádu uvnitř církve a jejich formování; jejím konečným cílem je pak spása člověka prostřednictvím církve.

¹ Srov. E. CH. SUTTNER, „'Ökonomie' und 'Akribie' als Normen kirchlichen Handelns,“ in *Ostkirchliche Studien* 24 (1975): 15.

² 46., 47., 68. apoštolský kánon, 3. a 4. kánon Řehoře Nysského, 1., 3., 10., 47. kánon Basila Velikého a dopis 3. ekumenického (efežského) koncilu. Srov. W. NYSSSEN – H.-J. SCHULZ – P. WIERTZ, *Handbuch der Ostkirchenkunde*, sv. 3, Düsseldorf: Patmos Verlag, 1997, s. 155, pozn. 11.

Opakem akribie je blud, hereze: do nich upadne ten, kdo učí proti církvi a jejím pravidlům nebo kdo tuto přesnost nedodrжуje v praxi.³

2. EKONOMIE⁴

Popsat ekonomii tak, jak jsme popsali akribii, ale už tak snadné není.⁵ V této církevní ekonomii⁶ můžeme rozlišit dvě roviny: pastorální a kanonickou. Ekonomie pastorální znamená neaplikování disciplinárních sankcí, které jsou předvídány jako důsledek nedovoleného jednání. Zde nás však víc zajímá ekonomie kanonická, která znamená uvolnění z přesnosti zákona, tedy je opakem akribie.⁷

Církev se při aplikování kanonické ekonomie inspirovala praxí byzantského práva.⁸ Už římské právo záhy začalo používat princip ekvity (*aequitas*): je to metoda aplikace, tedy konkretizování spravedlnosti v právu, kdy jde o stejné rozhodování v podobných případech. Paulus k tomu píše: „Nelze všechny případy jednotlivě

³ Srov. P. I. BOUMIS, *Kanonické právo pravoslávnej cirkvi (Kanonikon Dikeion)*, Prešov: Pravoslávna bohoslovecká fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 1997, s. 45n.

⁴ Etymologicky termín οἰκονομία pochází z řeckého οἶκος – rodina, Boží dům, a νόμος – zákon, tvůrčí, nosný a řídící princip nutný pro dobrou správu každé domácnosti či podnikání. Srov. G. MALONEY, „The Principle of Economy: A Corrective of Christian Mercy,” *Diakonia* 26, č. 2 (1993): 119n.

⁵ Z množství děl o ekonomii uveďme např. F. J. THOMSON, „Economy: An Examination of the Various Theories of Economy Held within the Orthodox Church, with Special Reference to the Economical Recognition of Non-Orthodox Sacraments,” *Journal of Theological Studies*, N. S., 16 (1965): 368–420; P. L'HUILLIER, „L'économie dans la tradition de l'Église Orthodoxe,” *Kanon: Jahrbuch der Gesellschaft für das Recht der Ostkirchen* 6 (1983): 19–38; otázkou ekonomie v přípravě kodexu východních církví se zabývá I. ŽUŽEK, „L'économie dans les travaux de la Commission Pontificale pour la Révision du Code de Droit Canonique Oriental,” in *Understanding the Eastern Code*, Roma: Pontificio Istituto orientale, 1997, s. 70–93.

Zde snad zmiňme dvě monografie, které uvádí ve svém článku J. J. ALLEN, „Economia as the Critical Principle in Making Decisions of Priesthood and Marriage,” in *Vested in Grace: Priesthood and Marriage in the Christian East*, ed. J. J. Allen, Brookline: Holy Cross Orthodox Press, 2001, s. 3–21, zde s. 16nn: je to kniha řeckého teologa H. Kotsonese Προβλήματα της Οικονομίας, která zdůrazňuje tři body: 1) přesná definice ekonomie není možná; 2) ekonomie se vztahuje na každou odchylku od kanonického práva – tj. nejen směrem k mírnosti, ale i k přísnosti; 3) každá autokefální ortodoxní církev si může sama určit zásady udílení ekonomie. Dalším dílem je monografie H. Alivizatos 'Η Οικονομία, jejíž obsah lze shrnout do čtyř bodů: 1) Nauka o ekonomii je v ortodoxních církvích aplikovaná velmi široce. Je to východisko z nepřiměřené přísnosti církevního práva. Díky ekonomii se lze vyhnout neposlušnosti a pohrdáním církevním řádem, způsobeným přílišnou přísností pravidel. 2) Ekonomie byla v církvi aplikována odedávna a používá se dodnes. 3) Církevní orgán při aplikaci ekonomie nejedná ze své soukromé moci, ale mocí kněžské autority, aby pomohl těm, kdo trpí zákonnou přesností. 4) Prostřednictvím moudré aplikace ekonomie se hledá způsob, jak se vyhnout pohoršení způsobenému buď přehnanou přísností a setrváním na pravidlu, nebo naopak přehnanou shovívavostí vedoucí až k lhostejnosti a odmítání církevního pořádku.

⁶ Zde bude řeč o církevní ekonomii, a ne o ekonomii ve smyslu teologickém jako o „ekonomii spásy“, tedy o Božím spásném jednání v dějinách – i když samozřejmě církevní ekonomie je odrazem ekonomie spásy, je její aplikací v prostředí života církve.

⁷ Srov. E. MELIA, „Le lien matrimonial à la lumière de la théologie sacramentale et de la théologie morale de l'Église orthodoxe,” *Revue de droit canonique* 21 (1971): 193nn.

⁸ Srov. S. TROIANOS, „„Akribeia“ und „Oikonomia“ in den heiligen Kanones,” in *Ius ecclesiarum vehiculum caritatis: Atti del simposio internazionale per il decennale dell'entrata in vigore del Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium*, Roma: Libreria Editrice Vaticana, 2004, s. 187nn.

uchopit zákony nebo rozhodnutími senátu; pokud se však svým smyslem týkají jakéhokoliv nového případu, pak musí ten, kdo je odpovědný za soudní pravomoc, přistoupit k vytvoření analogického pravidla a podle něj pak judikovat."⁹ Zde jde o směrnici pro interpretaci předpisů. O aplikaci ekvity pak jde i v případech, kdy je potřeba učinit rozhodnutí z nutnosti nebo účelnosti, které je proti právním zásadám.¹⁰ Zde jde o odchýlení se od zákona. Ekonomie pak v sobě spojuje obě metody, jak interpretaci zákona, tak odchýlení se od něj.

Jak již bylo řečeno, konečným cílem akribie je spása člověka prostřednictvím církve. Ale když striktní dodržování určitého pravidla této spáse brání, zkoumá pak církev, zda dočasné uvolnění z tohoto pravidla nepřispěje ke spáse lépe. Stručně a jednoduše řečeno, ekonomie je výjimkou z pravidel v těch případech, kdy církevní autorita uzná, že dodržování a aplikování určitého pravidla v konkrétním případě spáse člověka nepřispívá, ale naopak jí překáží. Církevní autorita pak zjišťuje, zda dočasné a logické obejití pravidla skutečně ke prospěchu je; pokud ano, pravidlo se přizpůsobí konkrétní situaci – κατ' οἰκονομίαν, tedy aplikuje se ekonomie.¹¹ Ekonomie nevytváří nové pravidlo, protože nemůže vyžadovat víc než akribie, neboť nelze rozšiřovat obsah Zjevení; nastupuje až tehdy, když už akribii nelze použít. Cílem ekonomie je účinná pomoc ve prospěch spásky člověka uvnitř a vně církve, ovšem bez posouvání dogmatických hranic.¹²

Obsah ekonomie (a ani akribie) ani její míra nebo cíle nebyly nikdy definovány žádným kánonem ani jiným církevním předpisem.¹³ Přesto však obecná zásada pro použití jak ekonomie, tak akribie je obsažena v 88. kánonu trullského koncilu: „Pro všechny by tedy mělo být hlavní, že vykoupení a spása člověka jsou na prvním místě.“¹⁴ Dosažení tohoto cíle nezávisí na tom, zda bude dosažen použitím akribie nebo ekonomie. Ekonomie stejně jako akribie má za cíl lidskou spásu, protože akribie a ekonomie jsou jen dvě podoby téže pastýřské služby církve. Tak ekonomie není nikdy překročením zákona; není ani jeho porušením, protože nedodržení doslovného znění pravidla se děje se souhlasem církevního orgánu. A nakonec má použití ekonomie stejnou platnost a hodnotu, jako by tomu bylo při dodržení církevních kánonů.¹⁵

V povaze ekonomie je také to, že navzdory jejímu velkému významu a častému používání v církvi nejsou – a ani být nemají – oficiálně stanoveny žádné podrobné předpisy pro její použití. Tím je možno se vyhnout tomu, aby bylo aplikování eko-

⁹ „Non possunt omnes articuli singillatim aut legibus aut senatus consultis comprehendere: sed cum in aliqua causa sententia eorum manifesta est, is qui iurisdictioni praeest ad similia procedere atque ita ius dicere debet.“ PAULUS, *Dig.* I, 3, 12.

¹⁰ Srov. PAULUS, *Dig.* I, 3, 14; nebo JULIANUS, *Dig.* I, 3, 15.

¹¹ 2. a 5. kánon synody v Ancyře, 11. a 12. kánon 1. ekumenického (nicejského) koncilu, 1. a 5. kánon Řehoře Nysského, 3., 5., 7., 10., 17. a 18. kánon Basila Velikého, 2. kánon Cyrila Alexandrijského, 16. kánon 4. ekumenického (chalcedonského) koncilu a 3., 29., 30. a 102. kánon 5./6. (trullského) koncilu. Srov. *Handbuch der Ostkirchenkunde*, sv. 3, s. 155, pozn. 12.

¹² Srov. *Handbuch der Ostkirchenkunde*, sv. 3, s. 155; BOUMIS, *Kanonické právo pravoslávnej cirkvi*, s. 47.

¹³ Srov. TROIANOS, „Akribieia‘ und ‚Oikonomia‘ in den heiligen Kanones,“ s. 190.

¹⁴ *The Council in Trullo Revisited*, ed. G. Nedungatt a M. Featherstone, Roma: Pontificio Istituto Orientale, 1995, s. 168n.

¹⁵ Srov. *Handbuch der Ostkirchenkunde*, sv. 3, s. 156.

nomie ze strany oprávněné církevní autority vyžadováno.¹⁶ Nedefinovatelnost ekonomie má základ právě v povaze samotné ekonomie – jinak by nebyla výrazem svobody v Kristu, která je přítomná v církvi. Pokud by taková ustanovení existovala, znamenalo by to, že ekonomie by podléhala stejným podmínkám jako akribie, což by mohlo skončit zbavením se akribie.¹⁷ Na druhou stranu je v této nedefinovatelnosti ekonomie nebezpečí, že se zvrhne ve svévoli a rozšíří se na oblasti, kde jí to už nepřísluší.¹⁸

To ale neznamená, že při aplikování ekonomie se příslušná autorita neřídí určitými zásadami (evangelijními, logickými a kanonickými). Tyto zásady jsou:¹⁹

1. Jediným platným motivem pro aplikaci ekonomie má být láska a s ní spojené ctnosti (shovívavost, mírnost a milosrdenství); tedy ekonomie může být použita jen tehdy, pokud by akribií byla ohrožena spása člověka. Je též zakázáno použít ekonomii pod hrozbou násilí.

2. Odchylka od pravidla je přechodná a trvá vždy podle okolností. Ekonomie je vždy situační a nemůže tak rušit stálá pravidla, i když trvá po delší dobu.

3. Co do míry ekonomie, má být ekonomie udílená s velkou obezřetností, má být podle Teodora Studity používána „κατὰ καιρόν καὶ λόγον“, tedy s přihlédnutím na vhodný čas a důvod. Nesmí dojít ani k úplnému zrušení církevních předpisů ani nesmí být ohroženy důležité statky.²⁰ To je potřeba, aby duše neutrpěla úhonu a nevzniklo pohoršení. Musí být k duchovnímu prospěchu jak toho, koho se ekonomie týká, tak celé církve.

4. Kritériem pro aplikaci ekonomie u kanonických přestupků týkajících se jednoty církve jsou i okolnosti, v nichž se nachází společnost a církev.

5. Příslušný církevní orgán musí také zohlednit množství dotčených. Čím větší je počet těch, kteří ekonomii žádají, nebo čím častěji k podobné situaci dochází, tím snadněji má být ekonomie analogicky stanovena.

6. Ti, kteří ekonomii zaručují, musejí dbát, aby nedošlo k odchýlení od dogmat víry ani aby nedošlo k posunutí dogmatických hranic. Podle alexandrijského patriarchy Eulógia se totiž ekonomie požívá správně tehdy, pokud není poškozeno dogma zbožnosti.²¹ Tedy ve věcech dogmatu se ekonomie neuděluje; neuděluje se obecně v záležitostech, které překračují kompetenci církve. Ekonomii lze tedy aplikovat výlučně na disciplinární zákony, promulgované oprávněnou zákonodárnou autoritou církve. Ekonomie nakonec není dovolena ani tehdy, pokud by způsobila vlačnost a lhostejnost.

Ekonomie se odklání od akribie buď směrem k mírnosti, nebo naopak k přísnosti. Tím se liší od katolické dispense, která je odklonem od přísnosti zákona vždy směrem k mírnosti. Pak, ekonomie není jako dispens „výjimka z pravidla“, ale je součástí role biskupa jako pastýře.²² Dalším rozdílem mezi ekonomikou a dispensí

¹⁶ Srov. B. PETRA, kurz Pontificio Istituto orientale 2005/06 „La morale ortodossa: Fonti, presupposti e metodologia“, s. 74.

¹⁷ Srov. BOUMIS, *Kanonické právo pravoslávnej cirkvi*, s. 54n.

¹⁸ Srov. SUTTNER, „'Ökonomie' und 'Akribie' als Normen kirchlichen Handelns“, s. 20.

¹⁹ Srov. *Handbuch der Ostkirchenkunde*, sv. 3, s. 157; BOUMIS, *Kanonické právo pravoslávnej cirkvi*, s. 51nn.

²⁰ THEODORUS STUDITA, *Epistolae* I,24 (Epistola Theoctisto Magistro), PG 99,984.

²¹ Srov. PHOTIUS, *Bibliotheca* 127, PG 103,953.

²² Pastýři se mají při posuzování zákonů řídit podle zásady, že sobota je pro člověka, a ne člověk pro sobotu (Mk 2,27).

je, že zatímco institut ekonomie dovoluje pravoslavné teologii řešit problematické případy nezávisle na pravidlech (aniž by dotyčná pravidla ztrácela na platnosti), tak dispens naopak právně upravena je (CCEO kán. 1536, CIC kán. 85).²³ I přes všechny rozdíly mezi dispensí a ekonomikí lze ale říci, že jak dispens a epikie, tak i další právní termíny (jako *supplet Ecclesia*, *sanatio in radice* aj.) jsou částí ekonomie, právě proto, že ekonomie je pojem neurčitý a jako takový tyto termíny zahrnuje.²⁴

Ekonomie nemá ani nic společného s precedentem. Rozhodnutí na základě ekonomie totiž je vždy učiněno na základě individuálních okolností případu a není vzorem pro jiné další případy, jako je tomu u precedentu. V tomto smyslu Zonaras a Balsamon interpretují dopis Efezského koncilu synodě v Pamfýlii: „Co stanovili Otcové, bylo nařízeno na základě ekonomie. Ale to, co bylo ekonomikí zavedeno jako užitečné, nelze přijímat jako příklad a řídit se tím v budoucnosti jako právním ustanovením“.²⁵

Co do orgánu udělení ekonomie, ani to není přesně určeno. Lze ale říci, že jde o tutéž církevní autoritu, která stanovuje a sleduje dodržování pravidel, tedy hlavně biskupové a jimi zplnomocněné osoby (protosynkel, kněz). Ti udělují ekonomii věřícím a klerikům. Platí ovšem zásada, že ten, kdo uděluje ekonomii, musí být vždy výše postavený než ten, kdo o ekonomii žádá – tedy v případě biskupa to je posvátná synoda či všeobecný sněm. Ekonomii ale nemůže udělit laik, tedy kromě církevní autority žádná jiná soukromá osoba.²⁶ Někteří tak mají ekonomii ani ne za kanonický, jako spíše za pedagogický princip: je to pastorální korektiv, kterého by měl používat každý biskup.²⁷

Nový zákon slovem οἰκονομία nechápe způsob jednání, ale správu domu, plán spásy.²⁸ Teprve u církevních Otců tento termín získal význam mírnosti a shovívavosti. Ovšem už v novozákonním postoji apoštolů k obřízce můžeme vidět typický případ dvojího přístupu, který je vlastní akribii a ekonomii.²⁹

Jak už bylo řečeno, ekonomie není nikde ve Svatých kánonech definována. Církevní Otcové o ní zevrubně pojednávají, aniž by ji však pozitivně definovali – a pokud ano, tak negativně jako nedodržení akribie. Spíše se Otcové věnují předpokladům ekonomie, přičemž ani zde nelze, s výjimkou dosažení spásy člověka,

²³ Ovšem jsou někteří autoři, např. H. Cotsonis, podle kterých byly ekonomie a dispens identické během celého prvního tisíciletí, až do okamžiku, kdy se dispens stala právním institutem, a tedy se začala odlišovat od ekonomie. Srov. ŽUŽEK, „L'économie dans les travaux de la Commission Pontificale,“ s. 77.

²⁴ Srov. tamtéž, s. 78.

²⁵ Srov. Γ. Α. ΠΑΛΗΣ, – Μ. ΠΟΤΑΜΗΣ, Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων τῶν τε ἀγίων καὶ πανευφύμων ἀποστόλων καὶ τῶν ἱερῶν οἰκουμενικῶν καὶ τοπικῶν συνόδων καὶ τῶν κατὰ μέρος ἀγίων πατέρων, sv. 2, Ἀθήνησιν, 1852–1859, sv. 2, s. 214.

²⁶ Srov. BOUMIS, *Kanonické právo pravoslavné církvi*, s. 49n.

²⁷ Srov. G. FLOROVSKY, „The Boundaries of the Church,“ in *Ecumenism I*, Collected Works of Georges Florovsky 13, Belmont: Nordland Publ. Co., 1989, s. 38. Týž autor definuje ekonomii jako „soukromý, pozdní a kontroverzní teologický názor, vzniklý v období teologického zmatku a úpadku v překotné snaze pokud možno co nejvíc se oddělit od římské teologie.“ G. FLOROVSKY, „The Limits of the Church,“ *Church Quarterly Review* 117 (1933/1934): 125.

²⁸ Srov. SUTTNER, „„Ökonomie“ und „Akribie“ als Normen kirchlichen Handelns,“ s. 15; heslo „Oikonomia,“ in *Dizionario enciclopedico dell'Oriente cristiano*, ed. E. G. Farrugia, Roma: Pontificio Istituto orientale, 2000, s. 539.

²⁹ Srov. rozhodnutí Jeruzalémského sněmu, že pohané nejsou vázáni Mojžíšovými zákony ohledně obřízky (Sk 15).

vysledovat žádnou obecně přijímanou teorii.³⁰ Jak se Otcové vyjadřují o ekonomii, můžeme vidět na těchto několika příkladech: Cyril Alexandrijský v jednom dopise píše, že v případě ekonomie je potřeba poněkud porušit povinnost, ustoupit z dokonalé přesnosti, aby se zabránilo větším škodám.³¹ Konstantinopolský patriarcha Mikuláš Mystik uvádí, že ekonomie je spásná shovívavost, jež zachraňuje hříšníka; je to napodobování Boží lásky k člověku.³² Podle sv. Atanásia ekonomie znamená, že „táž věc na jednu stranu a v jedné souvislosti není dovolená, ale na druhou stranu a v opačné souvislosti je tolerována a omlouvána.“³³ O ekonomii pojednává i kánon 1 Basila Velikého, když ohledně platnosti křtu u heretiků říká, že z důvodů ekonomie u některých z nich křest zůstává v platnosti.³⁴

Na základě výše řečeného se můžeme pokusit podat následující vlastní stručnou definici „nedefinovatelné“ ekonomie: *Kanonická ekonomie ze své podstaty nedefinovatelná, přechodná, situační a individuální teologický a právní princip umožňující řešit jak rozpor okamžité situace s požadavky právního předpisu, tak rozpory mezi církevními zákony navzájem, bez posunutí dogmatických hranic, se zacílením na spásu člověka.*

3. EKONOMIE V CCEO

O zavedení ekonomie do Kodexu kánonů východních církví se uvažovalo ve smyslu zařadit kánon o ekonomii do úvodních kánonů celého východního kodexu. Pro tento účel byla v rámci Papežské komise pro revizi Kodexu východního církevního práva (PCCICOR)³⁵ ze čtyř konzultorů skupiny *de Matrimonio* vytvořena menší skupina *de Oikonomia*. Ta po podrobném studiu literatury o ekonomii předložila v lednu 1976 skupině *de Normis* tyto tři texty o ekonomii:

1. text: *Za významnou se považuje ekonomie, prostřednictvím níž církevní zákony pozbyvají své přísnosti a která se pod dohledem církevních hierarchů a s jejich pastýřskou péčí dovolává spasitelského díla našeho Pána Ježíše Krista.*

2. text: § 1. *Církevní ekonomii se chápe pravomocí církve vykonávat spásné dílo našeho Pána Ježíše Krista tím, že doplňuje z důvodu hojnosti jeho milosti a lásky to, co člověk nemůže vykonat v konkrétní situaci, aby byl v plném souladu se svatými kánony. Proto hierarchové v případě obtížně proveditelných kanonických předpisů mají více v úmyslu spásu duší než přísnou poslušnost liteře zákona. § 2. Hierarchové mají používat ekonomii pečlivě, s bdělostí a obezřetně, a mají dbát na to, aby ekonomie nebyla zneužívána a věřící neupadli do mravního úpadku.*

³⁰ Stov. TROIANOS, „Akribeia‘ und ‚Oikonomia‘ in den heiligen Kanones,“ s. 196.

³¹ Stov. *Epistola* 56, PG 77,319.

³² Stov. NICOLAI CP., *Patriarchae Epistolae* 32, PG 111,212n. Cit. in SUTTNER, „Ökonomie‘ und ‚Akribeia‘ als Normen kirchlichen Handelns,“ s. 17.

³³ Stov. *Epistola ad Amunem Monachum*, PG 26,1173.

³⁴ Stov. *Discipline générale antique (II-IX sec.)*, sv. 2, ed. P.-P. Joannou, Codicis Iuris Canonici Orientalis Fontes I,9, Roma: Libreria Editrice Vaticana, 1963.

³⁵ Pontificia Commissio Codici iuris Canonici Orientalis Recognoscendo. Tuto komisi ustanovil v červnu 1972 papež Pavel VI. za účelem reformy práva východních katolických církví.

3. text: *Církevní ekonomie, kterou se pod dohledem místních hierarchů uskutečňuje spásné dílo našeho Pána Ježíše Krista takovým způsobem, aby byly proveditelné zákony, které jsou pro věřící neúnosné, doplňuje božské milosrdenství a mateřskou lásku církve.*

Proti každému z těchto textů měli konzultoři námitky: nesouhlasili se zařazením těchto textů do schématu kodexu v podobě kánonů s tím, že nejde o kanonickou látku a že kánony o dispensi jsou naprosto jasné a dostačující. K otázce ekonomie se komise vrátila ještě v roce 1980, kdy se definitivně rozhodla nezařadit tuto problematiku do budoucího kodexu z důvodu, že koncepce ekonomie překračuje kompetenci kodexu a může být vyjádřena pojmy jako *epikeia*, *aequitas canonica*, *dispensatio* či *supplet Ecclesia*. Tyto pojmy mají být jasné a dostačující pro řešení všech kanonických otázek spadajících pod termín ekonomie.³⁶

4. EKONOMIE A MANŽELSTVÍ

Jedním z příkladů ekonomie v materii manželství bylo tolerování tzv. civilních manželství v rané církvi i přesto, že pozice církve byla slovy Ignáce z Antiochie ta, že „ti, kteří se ožení, se mají vzít se souhlasem biskupa, protože manželství má být podle Pána, a ne podle žádostivosti.“³⁷ Uznání „civilních“ manželství bylo způsobeno skutečností, že tehdy nebylo možno zabránit manželstvím mezi křesťany a pohany. A právě uznání těchto manželství ze strany církve na Východě bylo typickým příkladem aplikace ekonomie. Znakem ekonomie ale je, že se používá jen tehdy, kdy si to okolnosti místa a doby vyžadují; pokud důvody pro aplikaci ekonomie nejsou, nastupuje akribie. Proto císař Lev IV. Filosof novelou 89 zakázal civilní sňatky, tedy sňatky bez svátostného obřadu.³⁸

Opačným případem, kdy ekonomie v oblasti manželství – alespoň ve východní církvi – byla a dosud je odmítána, jsou manželství mezi příbuznými (švagrovství) a pokrevními příbuznými čtvrtého stupně boční linie (bratřanci a sestřenice). Západní církev např. udělovala a stále uděluje dispens pro sňatek mezi bratřanci a sestřenicemi (čtvrtý stupeň boční linie), dokonce dává dispens i pro třetí stupeň boční linie, a dále v ní není manželskou překážkou ani švagrovství v druhém stupni boční linie (CIC kán. 1092), je tedy dovolen sňatek se sourozencem vlastního manžela (manželky). Východní tradice však sňatky mezi švagry (se sourozencem zemřelého manžela) a bratřanci a sestřenicemi nikdy nedovolovala a nedovoluje

³⁶ Srov. *Nuntia* 10 (1980): 92nn. S nepochopením a poněkud příkře se o kanonické ekonomii vyjadřuje Velasio de Paolis v knize *A Guide to the Eastern Code: A Commentary on the Code of Canons of the Eastern Churches*, ed. G. Nedungatt, Roma: Pontificio Istituto Orientale, 2002, s. 839 pozn. 51, kde říká, že pojem ekonomie je vágní, a proto nevhodný pro použití v právu, a to jako důsledek tradičního ortodoxního odmítání rozlišování, které ekonomii nerozdělilo do specifických kanonických kategorií. Ovšem že právě tato nedefinovatelnost je právě jedním ze znaků ekonomie, de Paolis už nebere v potaz.

³⁷ *Epistula ad Polycarpum* 5,2, in *Enchiridion patristicum: loci ss. patrum, doctorum, scriptorum ecclesiasticorum*, ed. M. J. Rouët de Journel, Friburgi Brisgoviae: Herder, 1959, n. 67, s. 23: „Ut sponsi et sponsae de sententia episcopii coniugium faciant, ut nuptiae secundum Dominum sint, non secundum cupiditatem.“

³⁸ Srov. *Leonis Philosphii Novellae Constituiones* 89, PG 107,602–603.

ani dnes,³⁹ protože podle východní tradice to je to samé, jako si brát vlastní sestru. Písmo totiž říká, že „dva budou jedno tělo“ (Mt 19,5; Ef 5,31). Je tedy vidět, že zatímco v této manželské překážce východní tradice ekonomii nepoužívá, západní tradice ano. Východní tradice se zde opírá především o sv. Basila Velikého, který v dopise Diodorovi z Tarsu odmítá manželství muže se sestrou své zemřelé manželky.⁴⁰ Basil se odvolává na starodávnou a trvalou tradici a zásadně odmítá aplikaci ekonomie v podobných případech. Východní tradice takové svazky mezi švagry a pokrevními příbuznými připodobňovala a připodobňuje k smilstvu a homosexualitě. Tato východní přísnost má svůj původ ve skutečnosti, že východní mystika vidí v těchto svazcích odpad od víry: Manželství má totiž být ikonou nadpřirozeného tajemství, obrazem božské a lidské jednoty; svazky mezi švagry či mezi bratranci a sestřenicemi tak znamenají popření tohoto obrazu Vtěleného Slova, proto jsou chápány jako odpad od víry, ekonomii tedy v žádném případě aplikovat nelze.⁴¹

Nejtypičtější oblastí aplikace ekonomie jsou však rozvody. Aplikace zásad ekonomie v záležitostech rozvodů se v rané církvi projevovala v penitenciální praxi, protože církev nemůže zrazovat zásady evangelia o absolutní monogamii. Pro ortodoxní církev je totiž rozvod nutným zlem a hříchem; ale jako po každém hříchu je možné pokání, tak po rozvodu je možný nový začátek a nový život.⁴² Rozvod s možností druhého manželství byl tedy v církvi tolerován na základě aplikace ekonomie.⁴³ Manžel, který rozvod zavinil, nemohl po dlouhou dobu přistupovat k přijímání – i když neuzavřel druhé manželství – a to z důvodu prostého smilstva. Nevinný manžel ovšem byl v plném společenství, dokud dodržoval zdrženlivost. Jakmile ale požádal církev o požehnání nového manželství s tím, že není schopen zachovat zdrženlivost, církev toto manželství tolerovala podle Pavlovy zásady „je lépe žít v manželství, než být přemožen žárem“ (srov. 1 Kor 7,9). Ovšem i na tyto nevinné manžele byla aplikována církevní pokání, tzv. epitimie, nechápaná však jako tresty (šlo přece o nevinného manžela), spíše jako lék schopný uzdravit nízké vášně, který ukáže, že nejde o *spravedlivou* aplikaci křesťanského zákona, ale o jeho *milosrdné* použití. Smyslem této tolerance druhého manželství bylo zabránit smilstvu, které bylo chápáno vždy jako nejhorší zlo, jako polygamie, nikoli však proto, že šlo o pevný svazek, ale že šlo o vztah s různými osobami. Ortodoxní církev tedy před smilstvem upřednostňuje nový monogamní svazek, který byť není už svátostný, může být přesto chápán jako svatý podle přirozeného řádu. Manželství nevinného manžela, osamoceného z důvodu cizoložství druhého, protože nebylo chápáno jako svátost, nebylo tedy ani žehnáno korunkami, znakem svátosti, mělo

³⁹ Odpovídá tedy východní tradici ustanovení kán. 809 CCEO, které – na rozdíl od CIC kán. 1092 – stanoví jako manželskou překážku švagrovství nejen pro celou přímou linii, ale i pro druhý stupeň boční linie.

⁴⁰ Srov. BASIL VELIKÝ, *Epistola* 160 (Diodoro), PG 32,621–628.

⁴¹ Srov. G. FERRARI, „Dissoluzione del sacramento nuziale e applicazione della ‚oikonomia‘ per seconde nozze secondo la teologia orientale,“ *Nicolaus* 5, č. 1 (1977): 59–96, zde s. 71n.

⁴² Srov. J. MEYENDORFF, „Il matrimonio e l'Eucaristia,“ *Russia Cristiana*, č. 120 (1971): 23–36, zde s. 26.

⁴³ Podle ortodoxního biskupa L'Huilliera je aplikování ekonomie – aby nedošlo k jejímu zneužívání – oprávněné jen z přesně určených důvodů a nemělo by spočívat jen v prostém přebírání či uznávání rozhodnutí civilních soudů. Srov. P. L'HUILLIER, „Le divorce selon la théologie et le droit canonique de l'Église orthodoxe,“ *Messenger de l'Exarchat du Patriarcat russe en Europe occidentale*, č. 65 (1969): 33.

naopak spíš ráz pokání. Nevinný manžel sice nebyl připouštěn ke přijímání, ale jako nevinný – na rozdíl od viníka – nepodléhal církevním trestům.

Prohřešek rozbití svátostného manželství nespočívá až tak ve společenském aspektu rozvázání manželského svazku, ale ve zbavení se povinnosti dosvědčovat manželstvím víru v nadpřirozené tajemství, jehož je manželství obrazem. Proto úkon ekonomie vzhledem k mimosvátostnému svazku druhého manželství je či není aplikovatelný podle toho, nakolik je toto svědectví odepřeno. Ekonomii nelze použít, jestliže je toto svědectví odepřeno zcela, tedy dochází k apostazi. Lze ji však použít, je-li toto svědectví částečné (např. v případě druhého manželství) – a zde přísluší interpretace ekonomie a jejího udělení příslušné církevní autoritě, a ne jednotlivému věřícímu. Nelze totiž říct, že u stabilního svazku druhého manželství, především ze strany nevinného manžela, by nebyl vůbec žádný aspekt nadpřirozeného tajemství, a tedy nelze přirovnávat takový svazek ke smilstvu nebo dokonce k cizoložství, když smilstvo bylo připodobňováno k simultánní polygamii.

Také na Západě bylo cizoložství bráno jako největší zlo, vůči kterému bylo možno tolerovat jiná zla. Tak například dosvědčuje kán. 17 toledského koncilu: „Jestliže někdo, kdo má věrnou manželku, má konkubínu, ať nepřijímá: avšak ten, kdo nemá manželku a místo ní má konkubínu, ať mu není odmítáno přijímání, stejně tak tomu, kdo má jednu ženu, manželku nebo konkubínu, která se mu líbí tak, že je se spojením spokojen; jinak ovšem ať je za života odvržen, dokud toho nenechá a pokáním se neobráťí“.⁴⁴ Druhá manželství ovšem na Západě přicházela v úvahu jen u ovdovělých; tato manželství ale nebyla uzavírána na základě ekonomie, což ovšem neznamená, že byla považována za běžná: římská liturgie totiž také znala obřad rozdílný od obřadu prvního sňatku.

V praxi prvních pěti století na Východě převládlo používání ekonomie ohledně druhých i třetích manželství rozvedených nejen z důvodu cizoložství, ale i v jiných podobných případech, jako např. vražda nebo opuštění manžela atd. Jelikož se ale jednalo o tolerování v praxi, neexistovala žádná skutečná kanonická legislativa, ale vše bylo ponecháno na úsudku biskupů. Neexistuje žádný oficiální dokument ani žádný církevní otec nikdy neprohlásil, že by ekonomie byla legitimně aplikována ohledně tolerování druhého manželství rozvedených. Vždy šlo o aplikaci a toleranci v praxi, nikdy ale nešlo o teologickou koncepci. Zatímco ohledně jednoty a nerozlučnosti je textů spousta, o aplikaci ekonomie na druhá manželství je těžko najít jasné a zřejmé patristické texty.⁴⁵

Ekonomie má být používána tam, kde je schopna korigovat morální nespravedlnost, jež by vyplývala z mechanického použití práva. Je potřeba vždy zohlednit všechny okolnosti manželství: materiální přestupek není třeba mnohdy příčinou, ale spíš důsledkem nefunkčnosti manželství.

Podle současné ortodoxie je například jedno, jestliže se u manželství nenávratně rozvráceného zkoumá, zda v tomto manželství už negativní prvky byly na začát-

⁴⁴ „Si quis habens uxorem fidelis concubinam habeat, non communicet: ceterum is qui non habet uxorem et pro uxore concubinam habeat, a communione non repellatur, tantum aut unius mulieris aut uxoris aut concubinae, ut ei placuerit, sit coniunctione contentus; alias vero vivens abiciatur donec desinat et per poenitentiam revertatur.“ K. KIRCH, *Enchiridion fontium historiae ecclesiasticae antiquae*, Barcinone: Herder, 1960, n. 711.

⁴⁵ GROV. FERRARI, „Dissoluzione del sacramento nuziale,“ s. 78–91.

ku, nebo až později. Spíš je potřeba se ptát, zda svátostná milost tam skutečně přítomna byla a zda takové manželství bylo opravdu nábožensky konsistentní.⁴⁶ Rozvod takového manželství pak není ničím jiným než konstatováním jeho „smrti“.

Je však si potřeba uvědomit, že rozvod neznamena automaticky možnost dalšího manželství. Přesto ale zároveň neznamena jeho systematické vyloučení; další manželství je dovoleno osobě, která rozvrat nezavinila. Manželovi, který je vinen, je další manželství sice tolerováno, nicméně za podmínky udělení epitimie, a to jen pokud nešlo o cizoložství.⁴⁷

5. EKONOMIE A KATOLICKÍ TEOLOGOVÉ

Jedním z mála katolických autorů, kteří se zabývali aplikací ekonomie v oboru nerozlučitelnosti manželství, byl významný morální teolog Bernhard Häring.⁴⁸ V souvislosti s rozvratem manželství hledá způsob, jak zachovat jak nerozlučitelnost, tak pomoci těm, kteří chtějí uzavřít další manželství – a to pomocí koncepce „smrti manželství“, zastávané některými ortodoxními teology a kanonisty (např. Nikodem Milaš, John Meyendorff). Häring rozlišuje smrt fyzickou, morální, psychickou a civilní. Morální smrt, neboli absolutní rozvrat k nerozlučitelnosti směřujícího manželství, je v ortodoxii brána mnohem vážněji než fyzická smrt manžela. Za morální smrt nelze považovat jen jeden úkon cizoložství, jak tomu může být podle katolického práva, kde i jediný akt cizoložství může být příčinou separace *manente vinculo*: podle Häringa žádný významný ortodoxní kanonista nezastává názor, že by jediný akt cizoložství znamenal morální smrt manželství. Morální smrt znamená, když manžel znemožňuje partnerovi svobodný projev víry, svádí ho k těžkému hříchu nebo ohrožuje jeho fyzickou integritu, a to až do té míry, kdy nelze už doufat v opětovné povýšení manželství na úroveň ekonomie spásy. V tom

⁴⁶ Srov. J. MEYENDORFF, *Matčestvo w prawoslawiu: liturgia, teologia, žycie*, Lublin: Prawosławna Diecezja Lubelska i Chełmska, 1995, s. 65.

⁴⁷ Srov. P. L'HULLIER, „L'attitude de l'église orthodoxe vis-a-vis du remariage des divorcés,“ *Revue de droit canonique* 29 (1979): 44–59, zde s. 58n.

⁴⁸ Přínosu ekonomie pro katolickou církev se Häring věnoval už od konce 60. let. Vyústěním jeho myšlenek byla v roce 1989 útlá knížka *Ausweglos? Zur Pastoral bei Scheidung und Wiederverheiratung: Ein Plädoyer*, 2. vyd., Freiburg: Herder, 1989 (slovensky vyšlo: *Bez východiska?* Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 1997), v níž jako východisko pro řešení problému rozvedených a znovu sezdáných navrhuje změnu mentality a následnou strukturální reformu s názvem „Spiritualita a praxe ekonomie“. Při formování svých názorů využíval Häring i osobní kontakty s představiteli ortodoxie, jak sám uvádí (kap. 4.1.): „Za pontifikátu papeže Pavla VI. a patriarchy Athenagory jsem se v Římě spřátelil s jedním ortodoxním umělcem a novinářem, jehož byl patriarcha Athenagoras birmovacím kmotrem. Ten pověřil mého přítele, aby mi dal přečíst důležitý dopis. V něm vyjadřoval tento veliký patriarcha svou hlubokou úctu k papeži Pavlu VI. a své pevné rozhodnutí učinit vše pro sjednocení. Hovořil tam ale i o velkých obavách uvnitř ortodoxní církve. Celkem konkrétně vyslovil přesvědčení, že konečné smíření nebude myslitelné, dokud Řím přesvědčivě neschválí ekonomii i v otázce rozvedených. Patriarcha neviděl v papežském postoji k antikoncepci pro ortodoxní tradici žádný problém, protože také oni jsou proti antikoncepci, ovšem všechny vyhraněné případy mohou řešit osvědčenou ekonomikou, a to při poradě svědomí. Ale mnohem víc rozhodující je pro ně otázka ekonomie ve vztahu k rozvedeným a opuštěným, jejichž první manželství je beznadějně mrtvé“ (s. 57n německého originálu).

případě ale nepřichází v úvahu ani rychlé druhé manželství – to vyžaduje čas uzdravení hlubokých ran. Häring pak zdůrazňuje: Ortodoxní církev v případě morální smrti nikdy nenapomínala k nevstupování do dalšího manželství tolik jako v případě fyzické smrti, a to z důvodu, že ten, který ztratil manžela na základě morální smrti, spíše než přísnost potřebuje soucit.

Autorem, který se svým přístupem Häringovi blíží, je Victor J. Pospishil, který se v knize *Divorce and Remarriage: Towards a New Catholic Teaching* (New York: Herder, 1967) přimlouval za novou katolickou nauku o druhých manželstvích. Ve svém díle neodkazuje formálně na církevní ekonomii, ale jeho záměrem je na základě historického přístupu, a částečně i kanonického, prokázat, že církev dle něj má moc rozvazovat svátostná a dokonaná manželství, že to činila a měla by to činit i nadále.

Významem ekonomie pro katolickou praxi se zabýval i Giovanni Cereti v knize *Matrimonio e indissolubilità: Nuove prospettive* (Bologna: Edizioni Dehoniane, 1971), v níž navrhuje revizi katolické praxe. Základní myšlenkou jeho knihy je „milosrdenství pro rozpadlá manželství“ – termín, který sdílí s ortodoxními autory, jež cituje (Schmemmann, Evdokimov). V návaznosti na ortodoxní autory a jejich pojetí manželství jako svátosti lásky vyvozuje, že znamení manželství (vůle žít v lásce) může vyprchat, selhat (s. 277nn a 331nn). Jako návrh uvádí obnovu disciplíny pokání v některých případech rozpadu manželství (s. 438–441).

V poslední době se snahou nalézt v katolické teologii a kanonistice princip, který by odpovídal východní ekonomii, zabývala německá teoložka Andréa Belliger v knize *Die wiederverheirateten Geschiedenen: Eine ökumenische Studie im Blick auf die römisch-katholische und griechisch-orthodoxe (Rechts-) Tradition der Unauflöslichkeit der Ehe* (Essen: Ludgerus, 2000). Autorka zjišťuje, že východní ekonomii se v katolické tradici nejvíce blíží princip *aequitas canonica* (s. 224), neboť oba slouží jednomu cíli – spáse duší (*salus animarum*). Podobně jako B. Häring navrhuje řešit problémy svátostných rozpadlých manželství konstatováním jejich smrti, a to analogicky podle kán. 1707 CIC, a povolovat nová manželství s odhlédnutím od kán. 1085 CIC, a to právě na základě zásady *aequitas canonica* (s. 314 a 322).

Je však potřeba říct, že tyto názory nejsou v souladu s oficiální katolickou naukou. Kongregace pro nauku víry se k problematice přístupu ke svátostem katolíků žijících v novém civilním svazku a zároveň vázaných svátostným manželstvím vyjádřila v dopise katolickým biskupům ze 14. září 1994.⁴⁹ Dokument s odvoláním na apoštolskou adhortaci *Familiaris consortio* chápe skutečnost nerozlučitelnosti manželství jako objektivní zákonné ustanovení uložené božským právem, které musí zůstat nedotknutelné (nerozlučitelnost manželství je charakteru *ius divinum*) a má bezpodmínečnou přednost před subjektivní úsudkem svědomí rozvedených věřících. Zcela vyloučena je tedy aplikace epikie či kanonické umírněnosti, na základě nichž by bylo možné uvažovat o připouštění těchto věřících k eucharistii. Svědomí těchto věřících se totiž vztahuje jen na subjektivní posouzení stupně viny, nedotýká se však rozporu jejich života s objektivním příkazem božského práva.

⁴⁹ *Epistula ad Catholicam Ecclesiam Episcopos de receptione communionis eucharisticae a fidelibus qui post divortium novas inierunt nuptias* (14. září 1994) in AAS 86 (1994): 974–979.

ZÁVĚR

Cílem tohoto článku bylo představit chápání pojmu ekonomie v kánonech východní tradice. V úvodu byl stručně objasněn pojem akribie (kanonická přesnost, souhrn církevní tradice) a následně podrobněji rozveden pojem kanonické ekonomie: ekonomie je uvolněním, výjimkou z pravidel stanovených akribií. I když ekonomie není nikde definována, řídí se její používání určitými zásadami: 88. kánon trullského sněmu stanovil jako obecný princip pro používání jak ekonomie tak akribie zásadu *salus animarum*. V další části článku bylo pojednáno o aplikaci ekonomie v manželství (civilní manželství, manželství mezi příbuznými), především však ve vztahu k rozvodům a k druhým a třetím manželstvím. Ekonomie se v ortodoxních církvích uplatňuje nejen v případech cizoložství (Mt 19,9), ale i z jiných důvodů (např. vražda či opuštění manžela). Princip ekonomie se snažili aplikovat i někteří katoličtí autoři, a to především na přístup ke svátostem civilně rozvedených katolických věřících žijících v novém svazku, a hledali řešení odpovídající západní teologii a kanonistice a založená na principech *epikie* a *aequitas canonica*. Tato řešení jsou nicméně v rozporu s oficiální katolickou naukou a jako taková byla Učitelským úřadem odmítnuta.

Economy in the Canons of the Eastern Tradition

Key words: Economy; Akribeia; Eastern churches; Marriage; Divorces; Second marriages; Oriental canon law; CCEO

Abstract: The aim of this article is to acquaint the readers with the conception of economy in the Canons of the Eastern Tradition. First of all the concept of akribeia (canonical accuracy, the summary of the Eastern Tradition) is briefly clarified, from which economy is a release. It is an exception of the rules. The article concentrates on canonical economy. Even though economy is not defined, its usage is governed by certain rules. The common principle for the usage of economy and akribeia was set by the 88th Canon of the Council in Trullo and it is redemption and salvation. There were some thoughts about establishing the common principle of economy also for the Eastern Catholic Churches when the Code of Canons of the Eastern Churches (CCEO) was being prepared, but in the end this was unsuccessful. Further on the article deals with the application of economy in marriage (civil marriage, marriage between relatives), especially in the relation with divorces and second and third marriages. Economy is and was exercised not only in the cases of adultery (Mt 19,9), but also because of other reasons (e.g. murder and elopement). At the end of the article the author presents some Catholic authors, who tried to bring the usage of economy into the Catholic practice.